

BY, MARSK OG GEEST

By, marsk og geest 26

Kulturhistorisk tidsskrift
for Sydvestjylland

Forlaget Liljebjerget 2014

**By, marsk og geest er fagfællebedømt i henhold til Forsknings- og
Innovationsstyrelsens retningslinier.**

**Redaktion: Mette Højmark Søvsø, Søren Mulvad, Bo Ejstrud, Gudrun Gormsen,
Flemming Just, Niels Algren Møller, Morten Søvsø, Sine Kristensen.**

Layout: Kirk & Holm.

Tryk: PE-offset

Copyright: 2014 Forlaget Liljebjerget

**Liljebjerget er Sydvestjyske Museers forlag. Det blev oprettet i 1997 til minde om
og med testamentariske midler fra Ellen og Christian Almhede.**

**Forlagets navn rækker tilbage til Anders Sørensen Vedel. Han udgav i årene
1591–92 otte bøger, der var „Prentet paa Liliebierget udi Ribe“. Om disse
bogudgivelser og trykkeriet se By, marsk og geest 10, 1998.**

ISBN 978-87-89827-45-7

ISSN 0905-5649

**Redaktionen har så vidt muligt forsøgt at respektere ophavsrettighederne
til bogens illustrationer. Føler nogen deres ophavsrettigheder krænket og gør
berettigede krav gældende, vil de naturligvis blive honoreret.**

Indhold

Lars Grundvad og Martin Egelund Poulsen

**Nørregårdgravpladsen fra tidlig
enkeltgravskultur ved Nørre Holsted s. 07**

**An Early Single-grave Culture burial
site from Nørregård near Nørre Holsted s. 18**

Morten Søvsø

**Jyske stormandsgårde i ældre middelalder
– Primært belyst ved eksempler fra Ribe-egnen s. 19**

**Early Medieval large Magnate Farms from Jutland
– primarily illustrated by examples
from the environs of Ribe. s. 36**

Troels Bo Jensen

**Pottemageren i Enderup
– en analyse af affaldet fra en middelalderlig
pottemager i Sydvestjylland. s. 39**

**The Enderup pottery workshop
– An analysis of a waster from a medieval
pottery in South-western Jutland. s. 54**

Julia Trinkert

**Eine Auswahl mittelalterlicher Holzsulpturen und
Ausstattungsstücke aus nordschleswigschen Kirchen
in Sydvestjyske Museer in Ribe s. 56**

**Middelalderlig træskulptur og
andet inventar fra nordslesvigske kirker
i Sydvestjyske Museers samling s. 75**

Peter Munch Jensen (†1960-2014)

En troldkvinde må du ikke lade leve s. 77

Thou shalt not suffer a witch to live s. 96

En troldkvinde må du ikke lade leve

Af Peter Munch Jensen (†1960-2014)

Den følgende artikel er skrevet af historiker Peter Munch Jensen, museumsinspektør ved Museet på Sønderkov. Den udgives posthumt, idet Peter pludselig afgik ved døden i forsommeren 2014. Peters faglige speciale og passion var renæssancen; han havde en omfattende viden om perioden, og ikke mindst om Thomas Juel og Sønderkov. Denne artikel skulle have været indledningen til et større forskningsarbejde omkring Thomas Juel. Nu må vi desværre lade arbejdet stå som en afslutning, og et minde.

- Bo Ejstrud, Museumsleder, ph.d. Museet på Sønderkov.

Adelsmanden Thomas Juel til Estrup og Sønderkov deltog i flere trolddomsprocesser på Chr. IV's tid. I 1641 var han med til at forhøre den berømte Maren Splids i Ribe og to årtier forinden deltog han i en af Danmarkshistoriens største hekseudrensninger. Hans indsats i denne forfølgelse er blevet kaldt heksejagt. Men hvor stort var hans engagement egentlig? I denne artikel vurderes hans rolle ud fra en systematisk analyse af trolddomsprocesserne i Viborg Landstings dombøger fra årene 1616-1626. I disse år kulminerede heksejagten i Nørrejylland. En mere generel undersøgelse af adelens deltagelse i de jyske trolddomsprocesser i disse år sætter Thomas Juels rolle i et nyt perspektiv.

Maren Splids

Den 8. november 1641 var to kvinder til forhør på kongens slot Riberhus (Grønlund 1973, s.121 ff). Den ene af dem var Danmarkshistoriens berømteste heks, den velstående værtshusholder Maren Splids fra Ribe, den anden var en kvinde fra et af Ribes fattigkvarter, Anna Thomasdatter, også kaldet Krøbbel Anna. Efter en lang og opslidende sag, der havde varet i over fire år, var Maren Splids på kong Christian IV's foranledning blevet sendt til København

for at hendes sag kunne blive prøvet af kongens retterting. Her var Maren blevet dømt skyldig i at have bedrevet trolddom, og som det var almindeligt i trolddomssager var hun derefter blevet tortureret for at finde ud af, om der var medskyldige. Under torturen havde Maren Splids udlagt seks andre kvinder, heriblandt Krøbbel Anna. Tilbage i Ribe, blev hun og Krøbbel Anna forhørt af et panel bestående af fem personer, samt slotsskriveren Willum Hansen, der skrev kvindernes bekendelse

Fig. 1.

Adelsmanden Thomas Juel deltog i flere trolddomsprocesser. Men var han en egentlig heksejæger? Portrætfigur på Thomas Juels epitafium i Galten Kirke. Efter livinghistory.dk.

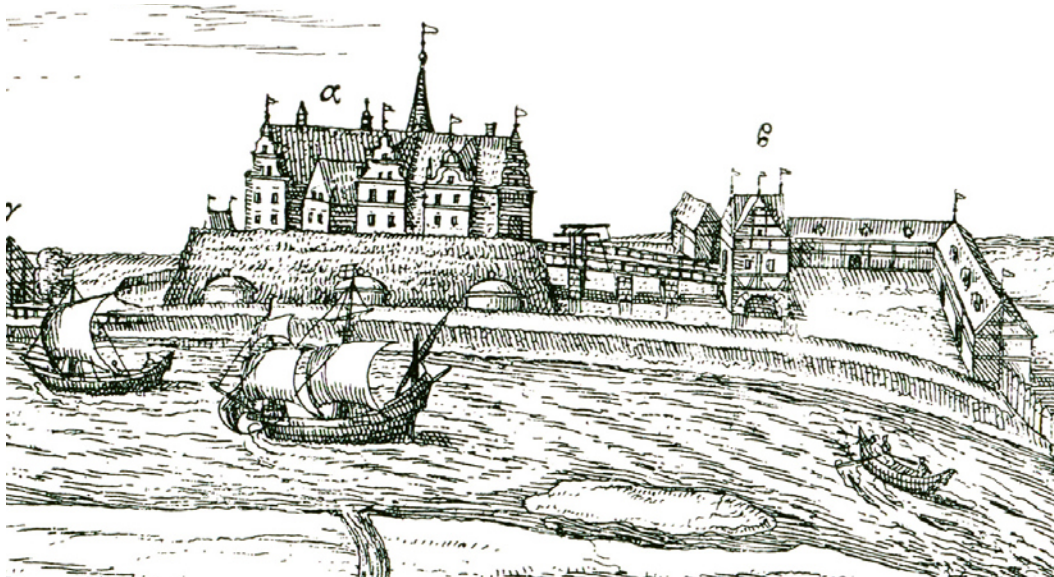
The Nobleman Thomas Juel took part in a number of witchcraft trials. But was he actually a witch-hunter? The portrait figures on the epitaph of Thomas Juel in Galten church.

Fig. 2.

Forhøret af Maren Splids og Krøbbel Anna fandt sted på det kongelige slot Riberhus. Efter stik af Braunius i "Theatrum Urbium" 1587.

The interrogation of Maren Splids and Anna the cripple took place at the Royal Castle Riberhus. Based on the engraving of Braunius in "Theatrum Urbium" in 1587.

ned på papir. Nederst på dokumentet har forhørspanelet bevidnet bekendelsen med deres underskrifter:

„Hvilket de således har bekendt, det vidne vi med vores hænder undertegnet. Riberhus ut supra Thomas Juel, Manderup Abildgaard, Mester Lauge Andersen, Mester Davis Foss, Laurits Struch, Willum Hansen til vitterlighed“

Under forhøret bekendte Krøbbel Anna, at hun havde været medlem af Maren Splids rode, som hun udvidede til at omfatte yderligere fem personer (ifølge hekse-mytologien var tolv det almindelige tal i en rode). Hun og Maren Splids havde forgjort Mads Skomagers drengbarn, så det ikke kunne lade sit vand. Desuden havde de forgjort Jacob Kandgyders datter, og sammen med Maren Jelle Skræders og to andre troldkvinder havde de stjålet en kalv fra den tidligere byfoged Mads Lassen og kommet den i en tønde. Derved ville de tage lykken fra ham. Da Maren Splids blev konfronteret med Krøbbel Annas bekendelse svarede hun straks, at det alt sammen var sandt. Ydermere bekendte Maren en række andre ting, som ikke stod med i hendes bekendelse fra København.

Dagen efter forhøret på Riberhus dømte Ribes byfoged, byens to borgmestre og otte byråd Maren Splids til døden på bålet i overensstemmelse med 2. Mosebogs påbud: „en troldkvinde må du ikke lade leve“ (Anden Mosebog 22,18). Bekendelsen fra Riberhus blev sammen med øvrige „beviser“ fremlagt som grundlag for dommen. Den skulle senere bidrage til dødsdomme over såvel Krøbbel Anna som Maren Jelle Skrædders. Sidstnævnte overlevede imidlertid, formodentlig efter at have indstævnet dommen til Rettetinget og blevet frikendt der.

Om forhøret på Riberhus skriver Grønlund: *„Man seer heraf, at Maren Splids siden hun*

var på Pinebænken, kunde bekiende alt hvad de forlangede af hende, og mere end hvad hun var beskyldt for; troelig, at deres Spørgsmaale til hende har givet anledning til dette Svar“

I dette har Grønlund utvivlsomt ret. Truslen om mere tortur kunne få en anklaget til at bekende hvad som helst.

Men forhørspanelet's sammensætning virker ejendommeligt og vækker spørgsmål. Mester Lauge Andersen var præst i Sct. Catarinae Kirke og Maren Splids' sogneprest, David Foss var kapellan i Ribe domkirke, Lauritz Struch var kongens foged på Riberhus. Deres deltagelse i forhøret var en logisk følge af processens forløb. Men Thomas Juel og Manderup Abildgaard, der var Thomas Juels nevø, var to adelige godsejere fra Malt Herred. Deres hovedgårde, Skodborghus henholdsvis Estrupgaard og Sønderskov Hovedgård lå mellem 25 og 30 km nordøst for Ribe. De to herremænd kan ikke tidligere ses at have været involveret i processen mod Maren Splids. Juridisk set var de kun øvrighedspersoner på deres godser. Over indbyggerne i en købstad som Ribe havde de egentlig ingen beføjelser. Så hvorfor deltog de i forhøret af de to kvinder?

Der foreligger flere muligheder. Én mulighed er, at de i denne sag har været en slags vikarer for lensmanden Gregers Krabbe, som de har villet give en hjælpende hånd. Processen var begyndt som en sag mellem Diderik Skrædder og Maren Splids. Efter at kongen var gået ind i sagen var processen mod Maren Splids blevet en offentlig sag. Kongen havde i 1640 beordret den nye lensmand på Riberhus, Gregers Krabbe, at føre sagen mod Maren Splids. Efter rettergangen i København sendte kongen et direktiv om at Marens medskyldige skulle forfølges (Holm 1984, s. 46). Gregers Krabbe var

Fig. 3.

Thomas Juels guddatter Margrethe Skeel. Portræt tilskrevet hofmaleren Abraham Wuchters på epitafium i Hornslet Kirke.

Margrethe Skeel, the granddaughter of Thomas Juel. A portrait assigned to the court painter Abraham Wuchter from an epitaph in Hornslet church.

imidlertid allerede i juni blevet sendt til at følge kongens søn grev Valdemar Christian på hans første rejse til Rusland (Dansk Biografisk Leksicon 1887-1905, bind XVIII, s. 198). Han kunne derfor ikke selv følge kongens ordre.

Hverken Thomas Juel eller Manderup Abildgaard havde gjort nogen karriere indenfor det kongelige embedsapparat og ingen af dem havde været lensmænd. De var, som man kaldte det, medlemmer af det „menige ridderskab“. Men de adelige slægter kæmpede en konstant kamp for at føre sin slægt højere op på rangskalaen. I denne kamp var det en fordel at holde sig på god fod med kongens lensmand. Således havde Thomas Juel stået i et så godt forhold til den tidligere lensmand, Albret Skeel, at han havde stået fadder ved døben af dennes datter Margrethe Skeel (Skeel 1871), og Manderup Abildgaard havde på et tidspunkt givet Albret Skeel et lån på 1000 rigsdaler (Kristensen 1968, s. 26). De to mænds deltagelse i forhøret kan have været en tjeneste, de har villet gøre for den nye lensmand.

En anden mulighed er, at de simpelthen bare har villet agere som gode borgere og leve op til Christian IV's „*Forordning om troldfolk og deres medvidere*“ fra 1617. Heri havde kongen „*strengeligen*“ beordret „*alle vore befalingsmænd og ridderskab*“ såvel som alle andre øvrighedspersoner at forfølge troldfolk (Kæseler, s. 150).

En heksejæger?

En tredje mulighed er, at de har haft en særlig personlig interesse for trolddomssager. Adelige heksejægere, der nærrede en passioneret interesse for trolddomssager er ikke uset i Danmarkshistorien. Mest kendt er

Jørgen Arenfeldt på Rugaard (Henningsen 1991), der i 1685-87 førte an i en lang stribe række af hekseprocesser på Djursland.

Denne forklaring skulle især kunne være relevant for Thomas Juels vedkommende. Fra 1619-21 var det sydvestlige Jylland scene for en af Danmarkshistoriens største hekseudrensninger. I denne udrensning kom Thomas Juel til at spille en rolle. Forfølgelsen bredte sig over de fire herreder Skast, Malt, Andst og Jerlev og omfattede ikke mindre end 20 processer. De bragte 17 mennesker på bålet. Forfølgelsen er tidligere blevet genstand for forskning, således har Jens Chr. Johansen brugt dem i sin doktordisputats „Da Djævelen var ude“ (Johansen 1991, s. 82-84 og andetsteds). Men Thomas Juels rolle i forløbet er kun en enkelt gang tidligere blevet nærmere beskrevet. Overlærer H.K. Kristensen, for hvem vi skylder meget af det, der er publiceret om hekseforfølgelserne i det sydvestlige Jylland, har et afsnit om emnet i bogen „Hovedgården Estrup I Malt Herred“ (Kristensen 1968, s. 12-14). Her beskriver han Thomas Juels rolle således:

„Også den lille bondeby (ved siden af Thomas Juels hovedgård Estrupgaard lå en landsby med samme navn) led under tidens skræk for trolddom og forgørelse. Det samme gjorde herren på Estrup, Thomas Juel. Der skete så mange uforklarlige ulykker, navnlig i en tid, da oplysningen var ringe. Tilmed var det i årene omkring 1620, som om det ganske land var så opskræmt af heksefrygt, at man så spørgsmål ved højlys dag. Som husbond havde Thomas Juel sine fæstere i forsvar, men den sag, der nu rejstes, angik også ham personlig, da sygdom og uheld bredte sig i hans kvægbesætning. 1620 blev da et forfølgelsens år“.

Ifølge Kristensen gav den for trolddom dømtte hyrdekone, Kirstin Svends, det endelige stød til forfølgelsen. Under torturen efter dommen fortalte hun, at det var kogekonen i Estrup, Kirsten Jørgens, der var skyld i skaden på Thomas Juels kvæg. Dette fik Thomas Juel til at arrestere Kirsten Jørgens samt en kvinde ved navn Karen Anderskone. Thomas Juel fik nu „sikkert på pinebænken“ Karen Anderskone til at bekræfte, at Kirsten Jørgens var en troldkone. Efter at Karen Anderskone var blevet brændt på bålet for trolddom, samlede Thomas Juel vidneudsagn, så også Kirsten Jørgens blev dømt. Imidlertid „fortsatte Thomas Juel heksejagten“, fortæller Kristensen: „Karen Anderskone havde tillige udlagt Christen Lassen i Slav i Vorbasse som troldkarl. Thomas Juel tog vidne på udlæggelsen, ja mødte enddog personlig på landstinget, hvad der var meget sjældent for en adelsmand i sådanne sager, så han har været meget optaget af forfølgelsen. Han fik dog intet ud af den. Chr. Lassen frikendtes“.

Så langt H.K. Kristensen. I hans fremstilling er Thomas Juel en meget engageret heksejæger, der foranlediget af truende økonomisk tab (sygdom i hans kvægbesætning) går ind i sagerne. Selv når kilden til sygdommen, Kirsten Jørgens, er blevet fjernet, fortsætter han heksejagten, og driver sit engagement langt videre, end hvad der var sædvanligt for en mand af hans stand.

Men er dette et rigtigt billede af forløbet? Og hvor usædvanligt var det, at en adelig gik ind i trolddomssager? En analyse af kilderne til dette emne giver et mere nuanceret billede.

Den store hekseudrensning

Den store udrensning 1619-21 begyndte i Skast Herred, hvor Anne Nielskone fra

Hostrup blev anklaget for trolddom ved herredstinget. Hendes sag fulgte den almindelige procedure ved trolddomssager. Da domstolens nævninger, der i trolddomssager blev kaldt for kirkenævnet, havde hørt sagens parter, afsagde de deres kendelse, Anne Nielskone blev kendt skyldig i at have bedrevet trolddom. Ifølge loven måtte hun imidlertid ikke henrettes, før hendes sag var blevet prøvet ved 2. instans, de adelige dommere i landstinget.

Ved landstinget måtte alle, der havde udtalt sig i den pågældende sag møde op, og tingsvidnerne fra herredstinget blev læst op. Den anklagede fik mulighed til at forsvare sig, hvilket som oftest bestod i at fremvise

vidnesbyrd fra andre om at have levet et ærligt og kristeligt liv (helst ved et vidnesmål fra hemsognet, et såkaldt sognevidne).

Herefter tog dommerne stilling til, om nævningernes kendelse skulle have gyldighed, eller om den skulle fældes. Godkendte landsdommerne kendelsen, blev den anklagede ført tilbage til sin hjemstavn, hvor henrettelsen fandt sted. Loven tillod nu, at den dømte blev underkastet tortur, såkaldt „pinligt forhør“. Formålet var dels at få den anklagede til at angre, dels at finde ud af om den dømte havde haft medskyldige. En udlæggelse måtte ifølge Koldinghusrecesen fra 1558 ikke bruges til at domfælde den udlagte, da en misdæders ord ikke måtte stå til troende, men den mistanke, den vakte, udløste ikke sjældent en ny proces, der så medførte nye udlæggelser osv. Processen mod Anne Nielskone medførte en sådan kæde af udlæggelser.

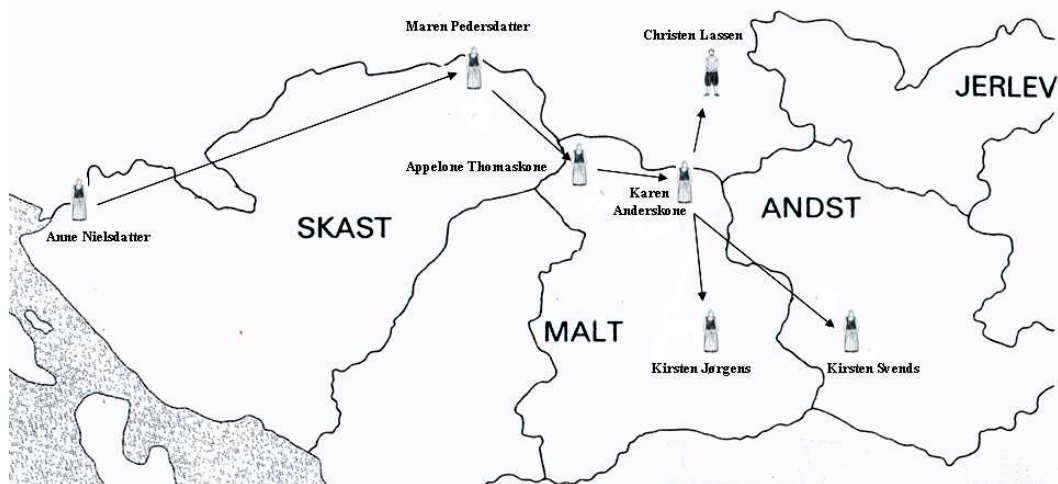
Fig. 4.

Udlæggelseskæde i den sydvestjyske hekseudrensning 1619-1621. Tegning: Peter Munch Jensen.

A chain of argumentation expounding a point from the witchcraft trials of South West Jutland in 1619-21.

Appelone Thomasdatter

Anne Nielskone udlagde Maren Pedersdatter i V. Starup, der udlagde to kvinder i Malt

Herred som medskyldige, Appelone Thomasdatter fra Klelund og Karen Anderskone i Vittrup. De to havde sammen med hende i kattesikkelse været i Anders Christensens stald i Klelund. Appelones „drenge“ hed Thor-kiast. Ham havde hun fået til at forgøre Anders Christensens hest. To andre heste havde Appelone selv taget livet af ved hjælp af nogle hår, hun havde anbragt over hans stalddør. Bekendelsen kom Anders Christensen, der var en af Manderup Abildgards fæstebønder, for øre. Han tog nu føringen i den retssag, der nu blev bygget op mod Appelone. Anklagerne kulminerede ved tingmødet på Malt Herredsting den 22. april. Anders Christensen lagde sin hånd på Appelones hoved og sigtede hende for at være en vitterlig troldkone. Ved samme tingmøde svor et kirkenævn hende en fuld trolddomssag over. Sagen skulle nu videre til landstinget. Men da selskabet med

Appellone og alle vidnerne mod hende drog mod Viborg, skete noget uventet. Da Morten Nielsen fra Lintrup, der var blevet udset til at køre fangevognen med Appellone, kom ud på vejen til Viborg, blev han så syg at han ikke kunne køre længere, men måtte lade en anden køre for sig. Da så han en „harelignelse“ ved siden af vognen. Skikkelsen, eller haren, som det sandsynligvis har drejet sig om, blev observeret af flere af de andre i selskabet og fik skylden for

Fig. 5.

Tre hekse bedriver trolddomskun-
ster hjulpet af deres hjælpedjævl.
Akvarel af Jacob de Gheyn.

Three witches carry out acts of
witchcraft helped by the devil.

Morten Nielsens pludselige ildebefindende. Overfor en så mægtig modstander mente selskabet ikke at kunne fortsætte rejsen mod Viborg den dag, men vendte om. Appelone-sagen gik nu i stå et stykke tid. Man har formodentlig ment, det var Appelones hjælpedjævel Thorkiast, der her prøvede at hjælpe Appelone. En hjælpedjævel optrådte nemlig ofte i skikkelse af et lille dyr, en kat, en tudse eller en hare. Troldkvinder kunne også selv forvandle sig til et af disse dyr, hvorfor man kan have troet det drejede sig om en af Appelones medsammensvorne. Ifølge Maren Pedersdatters udlæggelse havde den tredje kvinde i hendes gruppe været Karen Anderskone i Vittrup.

Karen Anderskone

På det følgende tingmøde to dage senere koncentrerede man sig om Karen Anderskone. Allerede ved tingmødet den 8. april, fire uger forinden, havde Karen Anderskones bekendelse fået snakken til at gå på tinget. Man havde ved denne lejlighed diskuteret, hvor længe Karen Anderskone havde haft trolddomsry. Der var forskellige bud. Højeste bud gav Anders Christensen, der aflagde ed på, at Karen Anderskone havde haft trolddomsry i 32 år. Der havde imidlertid ingen konkrete anklager været mod hende. Men nu stod Thomas Madsen i Vittrup frem. Ifølge udlæggelsen havde de tre troldkoner været inde i denne mands hus i katteskikkelse for at tage livet af ham. Nu fortalte han, at han for ti år siden var blevet uvenner med Karen Anderskones mand. Da havde Karen lovet ham ondt. Straks derefter begyndte hans sygdom, og han led skade på hans kvæg. Der kan ikke ses at have sket noget yderligere i de to sager de to følgende tingmøder, men den 27. maj tager man fat på dem igen.

Thomas Juel træder frem

Her dukker Thomas Juels navn op for første gang. Ved tingmødet blev der aflagt beretning om den mislykkede rejse til Viborg. Efter der var blevet forklaret, hvordan „hareskikkelsen“ havde forpurret rejsen, tilbød Thomas Juel Appelone „om hun da straks for tingsdom i de gode folks nærværelse ville spytte ad den onde ånd og undsige ham og intet ville have med ham at gøre“. Men Appelone ville ikke. ”Da ville hun ikke spytte som han begærte af hende”. Thomas Madsen uddybede sin tidligere anklage og mente nu at kunne huske følgende:

”Efter midsommer 1619 lagde Karen Anderskone og Appelone Thomaskone hånd på mig og 14 dage derefter fornemmede jeg min skrøbelighed og mistede en ko. Anden påskedag sidst forleden lå jeg på min seng, og da kom der en hob katte ind til mig. Jeg befalede mig Gud i vold og så faldt der noget på mit gulv ligesom en stor vedstok. Om morgenen da jeg kom ud lå min ko død i båsen. Siden da har jeg ikke haft fjørlighed i mine lemmer, men har måttet støtte mig til en kæp”.

Thomas Madsen anså nu tiden var moden til at sværge Karen Anderskone en fuld trolddomssag over. Han lagde hånden på hendes hoved og kaldte hende en vitterlig troldkone.

Også her gik Thomas Juel ind og stillede Karen det samme spørgsmål, han havde stillet til Appelone. Ville hun i de godtfolks nærværelse spytte ad den onde ånd og undsige ham og intet have med ham at gøre? Men også Karen Anderskone sagde nej. Det kan undre, at de to kvinder sagde nej til dette spørgsmål. I dombogen gives ikke nogen forklaring på nægtelserne.

Spørgsmålet har formodentlig været vel ment fra Thomas Juels side. Men de to kvinder kan have troet, at spørgsmålet var en fælde og ment, at en efterkommelse af opfordringen kunne blive opfattet som en erkendelse af, at de virkelig havde en ond ånd, dvs. en hjælpedjævel. Dermed ville de erkende at de vitterlig var troldkvinder.

Ved det næste tingmøde dukkede en ny anklage op mod Karen Anderskone. Søren Enevoldsen i Nebel, Vorbasse Sogn, vidnede, at dengang Karen Anderskone og hendes mand boede i gården hos ham, blev de vrede på ham, og så mistede han tre af sine kreaturer. Og da de på et tidspunkt kom op at skændes om noget enghø lovede de to ham og hans børn ondt. Så blev hans datter syg i seks år og døde. Flere af Søren Enevoldsens naboer i Nebel bevidnede, at han havde lidt skade på hans kvæg, og at hans datter blev syg og døde.

Thomas Juel går ind i sagen

Thomas Juel, der var mødt op på tingmødet, gik nu aktivt ind i sagen og spurgte Karen Anderskone, om hun ville have et sognevidne fra Vorbasse Sogn vedrørende den tid, hun boede i Nebel. Men hertil svarede Karen Anderskone nej. Man må formode, at hun frygtede, et sådant vidne ville gå hende imod. Men på trods af Karens ønsker opkrævede Thomas Juel alligevel sognevidnet. Peder Sørensen i Elkjær fik opgaven at optage et sognevidne på hans vegne. Ved søndagsgudstjenesten i Vorbasse Kirke blev sognepræsten og de menige sognemænd, som besøgte kirken den dag, spurgt, hvordan Karen havde skikket sig, dengang hun boede i deres sogn. De svarede, at siden Kirsten Boels blev brændt (syv år forinden), havde Karen haft trolddomsry. En af mændene ud-

dybede dette ved at fortælle, at dengang, han fik Kirsten Boels brændt, havde hun udlagt Karen Anderskone for trolddom. Anklagerne mod Karen Anderskone havde nu hobet sig godt og grundigt op. Efter i tre tilfælde at have lovet mennesker ondt havde hun angiveligt været skyld i to menneskers død, at kvæg var gået til, og at Thomas Madsen var blevet krøbling.

Ydermere kom Appelone Thomasdatters sag endelig op i landstinget. Her sendte Manderup Abildgaard sin fuldmægtig Iver Skriver til at føre sagen på hans tjener Anders Christensens vegne. Iver Skriver fremlagde kirkenævnets kendelse og plæderede for stadfæstelse af dommen. Landstinget fandt ingen grund til at gøre andet.

Appelone blev nu underkastet tortur på Anders Christensens gård. Her bekræftede hun den 29. juni historien om, at Karen skulle have været i Thomas Madsens hus i Vittrup i katteskikkelse. Appelone fortalte, at de derved havde taget hans helbred og dræbt hans kvæg. Hendes dreng hed Thiderick.

Den 15. juli kendte kirkenævningerne Karen Andersskone skyldig i at have bedrevet trolddom. Seks uger senere kom sagen for landstinget. Thomas Juel havde påtaget sig rollen som anklager. I modsætning til sagen mod Appelone, hvor Manderup Abildgaard førte sagen via sin fuldmægtig, mødte Thomas Juel selv op på landstinget og førte egenhændigt sagen. Efter at alle vidneudsagnene var blevet læst op, erklærede Thomas Juel kirkenævningernes kendelse for lovlig og ret og mente, den burde ved magt at blive.

De adelige dommere Niels Krag og Gunden Lange gav ham ret. I dommen lagde

Fig. 6.

Forhøret af Karen Anderskone foregik på Thomas Juels herregård Estrupgaard. Foto af Estrup, som det ser ud i dag. Kun dele af den ene sidelænge stammer muligvis fra Thomas Juels tid. Foto: Peter Munch Jensen.

The interrogation of Karen Anderskone took place at Estrupgaard, the Manor of Thomas Juel. A photo of Estrup, as it appears today. One of the wings of the manor contains some parts that could date back to the time of Thomas Juel.

dømmerne vægt ved, at Karen Anderskone havde lovet folk ondt, og at det senere var sket dem ulykke.

Efter dommen blev Karen ført tilbage til Malt Herred, hvor bålet ventede. Men før henrettelsen blev hun forhørt for at finde ud af, om hun havde medskyldige. Forhøret fandt sted den 9. september på Thomas Juels herregård Estrupgaard, hvor hun

udlagde Hans Lassen i Vorbasse samt kogekonen Kirsten Jørgens fra Estrup By samt flere andre.

Motiver

Hvorfor gik Thomas Juel ind i sagen mod Karen Anderskone? Ifølge Kristensen var det hyrdekonen Kirsten Svends bekendelse, der fik Thomas Juel til at starte forfølgelsen. Men denne forklaring er ikke i overensstemmelse med kilderne. Retssagen mod Kirsten Svends blev først påbegyndt fem dage efter forhøret af Karen Anderskone. Faktisk var hun en af dem, som Karen Anderskone udlagde. Da Kirsten Svends først blev endelig dømt ved landstinget den 4. november og hendes bekendelse først forelå yderligere ti dage senere, må Kristensens forklaring afvises. Årsagen til, at Thomas Juel gik ind i sagen mod Anderskone, må have været en anden.

Der er noget søgende over Thomas Juels adfærd i sagen. Han spørger først Karen, om hun vil spytte ad den onde ånd. Da hun næg-

ter det, går han over til at spørge, om hun vil have et sognevidne. Da hun også siger nej til det, lader det til at han er blevet mistænksom, hvorfor han optager sognevidnet alligevel. Da sognevidnet går Karen imod, og anklagerne mod hende hober sig op, bliver Thomas Juel overbevist om hendes skyld. Så overbevist, at han påtager sig personligt at føre sagen mod hende i landstinget.

Der er ikke noget, der tyder på, at Thomas Juel selv havde nogen anklager mod Karen Anderskone. I dombogen er anført en lang række af anklager mod Karen, men ingen fra Thomas Juel selv. Men som herremand havde Thomas Juel pligt til at optræde som juridisk værner for sine underordnede. Der foreligger den mulighed, at en eller flere af dem, der anklagede Karen Anderskone ved herredstinget, har tjent på et af Thomas Juels godser, mest sandsynligt Thomas Madsen, der var hovedanklageren i sagen. Kunne den anklagede ikke stille borgen, var det almindeligt, at den anklagede blev fængslet enten hos anklageren eller hos øvrigheden. Som herremand var Thomas Juel den nærmeste øvrighedsperson for sine underordnede, og da Thomas Madsen beskrives som en krøbling, kan Thomas Juel havde tilbudt at fængsle hende. Der er imidlertid ingen af anklagerne, der bliver omtalt som Thomas Juels tjenere i dombogen. Heller ikke via andre kilder har det været muligt at påvise, at Thomas Juel har været husbond til nogen af de anklagende.

I artiklen „Hekse i Lindknud Sogn“, hvor Thomas Juel nævnes flygtigt, formoder Valdemar Andersen, at Thomas Juels har været husbond til Karen Anderskone (Andersen 1967, s. 132). Thomas Juels rolle som anklager mod Karen ville givetvis være i modstrid med herremandens traditionelle pligt til at være juridisk værner for sine underordnede. Alligevel er det ikke utæn-

keligt, at hun har været i hans tjeneste. Loven påbød alle øvrighedspersoner at sætte sig ud over gængse regler og følge op på mistanker om trolddom.

Men såfremt Thomas Juel har været husbond til Karen Anderskone, behandlede han ikke sine underordnede ens, for i den næste sag, der kom op, sagen mod kogekonen Kirsten Jørgens i Estrup, valgte han at forholde sig passiv.

Kirsten Jørgens

Ved forhøret af Karen Anderskone den 9. september havde hun fortalt, at Kirsten Jørgens var en vitterlig troldkone. Hendes dreng var „*ligesom en sort kat og hed Sortensvend*“. Endvidere fortalte hun, at Kirsten Jørgens havde forgjort kvæget hos Niels Iversen i landsbyen Estrup.

Der kan ikke være nogen tvivl om, at denne udlæggelse var årsag til den efterfølgende retssag mod Kirsten Jørgens. Den begyndte allerede ugen efter forhøret.

Men ifølge Kristensen var Thomas Juel den drivende kraft i retssagen: „*9. november sad hun (Kirsten Jørgens) ihvertfald arresteret, og Thomas Juel samlede nu vidneudsagn mod hende*“.

Dette er ikke i overensstemmelse med kilderne. Førerskikkelsen i processen mod Kirsten Jørgens var førnævnte Niels Iversen. Allerede ved tingmødet den 15. september var han på banen og sigtede Kirsten Jørgens for at have forgjort hans kvæg. Hans sigtelse blev fulgt op af en lang række sigtelser fra beboere i Estrup By. Det er tydeligt, at der var en indædt modstand mod Kirsten i Estrup. Bortset fra en enkelt sigtelse fra en mand i Vittrup, kom alle

beskyldningerne fra denne landsby. Efter at Kirsten gennem ti uger var blevet bombarderet med beskyldninger, svor et kirkenævn hende skyldig ved Malt Herredsting.

Men under hele retssagen på herredstinget hører vi ikke Thomas Juel foretage sig noget som helst. Thomas Juel var i lidt af et dilemma her. For hvem skulle han være værner for i denne sag? Hele byen Estrup lå under hans gods. Han var således husbond for såvel de indbyggere i Estrup, der vidnede imod Kirsten Jørgens, som Kirsten selv. Han har haft en svær dobbeltrolle i denne sag.

Med henvisning til loven vedrørende øvrighedspersoners pligt til at forfølge troldfolk kunne han godt have gået mere ind i sagen, hvis han havde ønsket det. Men Thomas Juel valgte at forholde sig passiv og lod beboerne i Estrup om at køre sagen såvel i herredstinget som i landstinget. Under hele retssagen mod Kirsten Jørgens foretog Thomas Juel kun én eneste ting; 17 dage efter, at kirkenævningerne havde dømt hende skyldig ved herredstinget, mødte han op på Andst Herredsting, hvor den ved landstinget dømte hyrdekone Kirstin Svends blev fremstillet. Efter dommen var hun blevet forhørt i hendes hovedanklager Laurids Clausens hus. Under forhøret havde hun bl.a. fortalt, at det var Kirsten Jørgens, der var skyld i skaden på Niels Iversens kvæg. Dette bad Thomas Juel om at få et tingsvidne på. Tingsvidnet blev senere brugt mod Kirsten Jørgens i landstinget. Her blev også brugt et andet vidne fra tingmødet i Andst den 16. november. Ifølge dette stillede Kirstin Svends sig op „løs og ledig“ på tingsmødet

Fig. 7.

Retsmøde i et landsting. Efter et stik i Christian IV's lovbog fra 1643.

A court hearing of the Provincial parliament.

og „for uden nogen pinsel“ bekendte hun, at Kirsten Jørgens var skyldig i al den skade og ulykke, som Thomas Juel led på hans kvæg. Hun tilføjede, at „når også Kirsten Jørgens kom for, da skulle han vel få det at vide“.

Ifølge Kristensen var skaden på Thomas Juels kvæg motivet for hele hans engagement. Men Kirstin Svends afsløring vedr. kvæget kom således først efter, at Karen Anderskone var brændt og Kirsten Jørgens allerede var oversvoret af kirkenævningerne. Der er således intet belæg for, at det var årsagen til at Thomas Juel gik ind i forfølgelsen.

Retsmødet den 2. december

Lørdag den 2. december 1620 kom Kirsten Jørgens sag for landstinget i Viborg. Denne dag kulminerede processerne i den store udrensning. Uafhængigt af den første udlæggelseskæde havde Anne Peders i Gesten udlagt otte personer. Fire af dem var allerede blevet henrettet. De sidste fire var blevet kendt skyldige ved herredstinget og fik nu sine domme stadfæstet af landsdommerne. Blandt dem var et ægtepar fra Drostrup, Hans Poulsen og hans kone Johanne. Sagerne mod sidstnævnte blev ført af Thomas Juels slægtning Erik Juel til Hundsbæk (ca. 12 km fra Thomas Juels herregård Estrup), der førte sagerne personligt i landstinget.

Så kom turen til Kirsten Jørgens. Sagen blev ført af Niels Iversen fra Estrup og fire andre Estrupboere. Også Kirsten Jørgens blev kendt skyldig. I kendelsen lagde dommerne dels vægt ved at Kirsten havde lovet folk ondt, og at det senere var sket dem, dels ved at hun ikke havde kunnet vise et sognevidne om godt ry fra sit hjemsovn.

De to sidste sager på landstingets dagsorden vedrørte to mænd, som var blevet udlagt

som troldkarle af Karen Anderskone under forhøret på Estrupgaard, Hans Lassen fra Gesten og Chresten Lassen Skrivers i Slaug. I Kristensens redegørelse får man det indtryk, at Thomas Juel bruger udlæggelsen til at sagsøge sidstnævnte, men faktisk forholdt det sig omvendt. Efter at have opkrævet et sognevidne fra Vorbasse kirke om hans godeandel var det Chresten Lassen, der sagsøgte Thomas Juel for at få udlæggelsen kendt magtesløs. Thomas Juel havde efter forhøret af Karen Anderskone bekendtgjort hendes udlæggelse på Malt herredsting og fået tingsvidner på den. Men der er ingen belæg for, at han foretog sig yderligere.

Udlæggelsen kunne dog i sig selv have været farlig nok. Selv om recessen forbød brugen af udlæggelser som beviser, kunne det at sidde beskyldninger overhørig medvirke til opbygningen af et trolddomsry, og det kunne være farligt. Ved flere af domsafsigelserne i 1619-21 udrensningen – herunder dem over Karen Anderskone og Kirsten Jørgens – havde landsdommerne lagt vægt ved, at den dømte tidligere havde haft trolddomsry. Via sin fuldmægtig Jesper Persen i Knurborg, forlangte Chresten Lassen nu sit „gode navn og ry“ rensat for beskyldningen. Thomas Juel mødte op i retten og forsvarede udlæggelsen. Over for retten erklærede han udlæggelsen for „ret at være og borde ved magt at blive“.

Men landstinget gik Christen Lassens vej og erklærede udlæggelsen magtesløs. Dommerne henviste til det gode sognevidne, til recessen vedrørende ugyldigheden af udædiske menneskers vidnesbyrd, og til at udlæggelsen ikke var blevet bekræftet med andre vidnesbyrd om trolddomsgerning.

Også Hans Lassen ville have rensat sit navn. Han havde allerede den 18. november fået landstinget til at frikende ham for Karen

Anderskones udlæggelse. Men efterfølgende var han også blevet udlagt af førnævnte Kirsten Svends. Nu fik han landstinget til at rense sig også for denne beskyldning.

Fig. 8.

Bålhenrettelse ved den såkaldte stigemetode. Det var denne metode, man brugte ved de danske heksebrændinger. Nederlandske kobberstik fra slutningen af det 16. årh.

A burning pyre execution using a ladder was prevalent in the Nordic countries. It was also the most common technique utilized in Danish witch burnings.

To af Karen Anderskones udlæggelser var altså blevet erklæret magtesløse. Men hendes udlæggelser havde bidraget til domfældelsen af Kirstin Svends og Kirsten Jørgens stod til at blive brændt.

Anne Peberfyldte

Men forinden skulle også Kirsten Jørgens forhøres. Det vides ikke, hvor forhøret kom til at foregå, men det kan have foregået på

Estrupgaard, da hun jo sad fængslet her under retssagen på herredstinget. Under forhøret udlagde hun en kvinde i Føvling, Anne Terkildsdatter Peberfylde, der i det nye år blev oversvoret en trolddomssag af kirkenævnet. Sagen mod Anne Peberfylde er ikke med i Kristensens redegørelse, men i denne retssag kom Thomas Juel atter på banen. Igen påtog han sig at føre sagen i landstinget. Om han mødte op selv i landstinget, som i Karen Anderskone-sagen, eller om han sendte en fuldmægtig til at føre sagen, kan desværre ikke afgøres, da kun tingbogen og ikke landstingets dombog for 1621 er bevaret. Modsat dombøgerne, der giver udførlige redegørelser for retssagens forløb, giver tingbøgerne kun korte referater af sagen. Der anføres således ikke, om sagen bliver ført via fuldmægtig, eller om anklageren selv møder op i retten. Retssagen mod Anne Peberfylde kendes således ikke i alle detaljer, men af referatet fremgår det i store træk, hvad sagen gik ud på.

Det fremgår heraf, at Anne Peberfylde var en tiggerske, der ifølge et sognevidne længe havde haft trolddomsry. Der var en lang række klager mod hende. Flere af vidnerne fortalte om tilfælde, hvor hun var blevet vred, fordi hun ikke fik så meget mad, som hun havde bedt om. Derfor havde hun forgjort deres husdyr. Hun havde også forgjort en mand, så han blev ravende gal og ville drukne sig i brønden. Han kom sig imidlertid, men kort tid derefter blev hans kone „*unaturlig syg og døde deraf*“. Før sin død havde hun klaget på Anne Peberfylde. Af tingbogens referat fremgår det, at udlæggelsen fra Kirsten Jørgens blev fremlagt under retssagen.

Dommerne fandt ingen grund til at underkende kirkenævnets kendelse.

I lighed med Karen Anderskone-sagen kan der ikke med sikkerhed fastslås nogen be-

grundelse for, hvorfor Thomas Juel påtog sig at føre sagen mod Anne Peberfylde. Han har ikke ifølge tingbogen selv haft nogen klager mod hende. Men også her kan det have været underordnede på hans gods, der var de anklagende, og som han optrådte som juridisk værner for. Føvling Sogn er nabosogn til Folding Sogn, hvor hans herregård Sønderkov lå.

Med dødsdommen over Anne Peberfylde blev der sat punktum for den store hekseudrensning i det sydvestlige Jylland. Der gik adskillige år, før der kom en ny proces i de fire herreder. Thomas Juel kan ikke ses at have deltaget i flere processer i området.

Adelige som sagførere

Sammenligner vi kildematerialet med Kristensens redegørelse, står vi således tilbage med et noget mere beskedent engagement fra Thomas Juels side. Af de processer, Kristensen gør rede for, spiller Thomas Juel egentlig kun en større rolle i processen mod Karen Anderskone. Til gengæld viser det sig, at han også er gået ind i sagen mod Anne Peberfylde, hvad der ikke tidligere har været kendt. Status er, at han tog en aktiv rolle i to processer i udrensningen 1619-21. I den ene vides han med sikkerhed at have mødt personligt op i landstinget og ført sagen. I den anden har han muligvis ladet sig repræsentere ved en fuldmægtig. Spørgsmålet er, om det er lidt eller meget sammenlignet med andre adelsmænd på hans tid. Hvor almindeligt var det egentlig, at de adelige øvrigheds personer gik ind i denne slags processer? Var der nogen forskel på, hvor almindeligt det var for menige adelsmænd sammenlignet med kongens lensmænd? Hvor almindeligt var det, at en adelsmand personligt gik ind og førte sagen i landstinget, sådan som Thomas Juel gjorde

de i Karen Anders-sagen? Ifølge Kristensen var det meget usædvanligt i trolddomssager, dog uden at han dokumenterer det.

Spørgsmålene er aldrig tidligere blevet tilfredsstillende belyst rent statistisk. I sin bog „Troldkvinden og hendes anklager“ har Merete Birkelund foretaget to undersøgelser af, hvem anklagerne var ved de danske trolddomsprocesser (Birkelund 1983, s. 67 ff.), en lokal undersøgelse, der vedrører de tre østjyske len: Århusgård, Skanderborg og Åkjær, og en generel, der vedrører Nørrejylland og øerne. Kun i den lokale undersøgelse er der brugt originalt kildemateriale i form af landstingsdombøger.

I den generelle undersøgelse er der brugt trykt materiale i form af referater af processer i lokalhistorisk litteratur m.m. Dette gør, at anklageren i næsten 40 % af tilfældene er uoplyst, hvilket er utilfredsstillende. Den lokale undersøgelse har den svaghed, at den kun viser forholdene for et lille område, og at resultaterne derfor kan være atypiske, hvad Merete Birkelund selv formoder, de er. Ydermere er der i undersø-

gelserne ikke skelnet mellem adelige og andre øvrighedspersoner, såsom præster og biskopper, borgmestre, rådmænd og herredsfogeder, men alle øvrighedspersoner tages med under ét og sammenlignes med privatpersoner. Endelig så skelnes der ikke mellem, om øvrighedspersonen personligt har ført sagen i retten, eller om vedkommende har sendt en fuldmægtig.

For at belyse de aktuelle spørgsmål har jeg derfor undersøgt adelens indsats i hele Nørrejylland i 10-årsperioden 1616-1626. Herved har jeg brugt det af Jens Chr. Johansen indsamlede materiale i form af fotokopier af alle trolddomssagerne i Viborg landstings dombøger, der nu ligger i Dansk Folkemindesamlings arkiver. Perioden er valgt, fordi det er i denne periode, trolddomssagerne kulminerede i Nørrejylland. Ud fra de bevarede dombøger og tingbøger fra det 17. årh. har Johansen påvist, at 60% af alle trolddomssager i Nørrejylland lå i de første otte år efter Christian IV's trolddomsforordning fra 1617. Det er også her, den store udrensning i det sydvestlige Jylland finder sted.

- sager ført udenom adelen
- sager ført af adelen

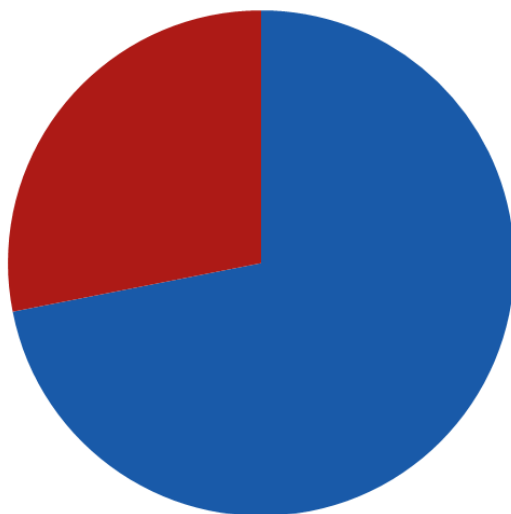

Fig. 9.

Trolddomsager ved Viborg landsting 1616-26. Kilde: Viborg Landstings dombøger.

Witchcraft cases brought before the Provincial parliament of Viborg 1616-26. Source: Court sentence record book for the Provincial parliament of Viborg.

Der ligger derfor et stort materiale fra denne ti-årsperiode. I alt er der bevaret 348 trolddomssager i dombøgerne.

Herudover er der bevaret 87 sager i tingbøgerne, som ikke er dokumenteret i dombøger, da der er huller i dombogs-rækkerne. Tingbøgerne er imidlertid i praksis ubrugelige til undersøgelsens formål, da de er så kortfattede, at den anklagedes stilling og stand ofte ikke kan afgøres. Ydermere angives det aldrig om den der stævner er mødt personlig i retten eller har ladet sig repræsentere ved ombud. De er derfor ikke taget med i undersøgelsen.

Formålet med undersøgelsen er at få et generelt mål på, hvor hyppigt det var, at adelige gik ind i trolddomssager og førte sagen. Der er her ikke skelnet mellem, om vedkommende optrådte som anklager eller som forsvarer for en anklaget.

Resultatet af undersøgelsen fremgår af figurerne 9 og 10 samt af tabel 1. I det undersøgte materiale har adelige i 29% af tilfældene påtaget sig at føre sagen. Af

de 102 sager, der blev ført af adelige eller deres fuldmægtige, stod lensmænd for 65% af sagerne, medens menige adelsmænd og adelsdamer stod for resten.

I alt påtog 48 adelige sig at føre sager i landstinget, enten personligt eller ved fuldmægtig. Heraf var ni kvinder. Godt halvdelen af de adelige førte kun en enkelt sag. De øvrige førte mellem to og otte sager. Helt i toppen lå lensmanden i Skanderborg, Laurids Ebbesen, med otte sager. Kun to menige adelsmænd førte mere end to sager.

Vedrørende spørgsmålet, hvor almindeligt, det var, at en adelig selv mødte op i landstinget og førte sagen, så bekræfter undersøgelsen, at det virkelig var usædvanligt. I de allerfleste af de sager, der blev ført af adelige, lod de sig repræsentere ved en fuldmægtig. Det gælder såvel lensmænd (94% af tilfældene) som menige adelsmænd (78% af tilfældene). Da en kvinde ikke selv måtte føre en sag i retten, gælder det for alle adelsdamerne.

Kun i 12 tilfælde (12%) mødte den adelige op personligt og førte sagen. I toppen ligger

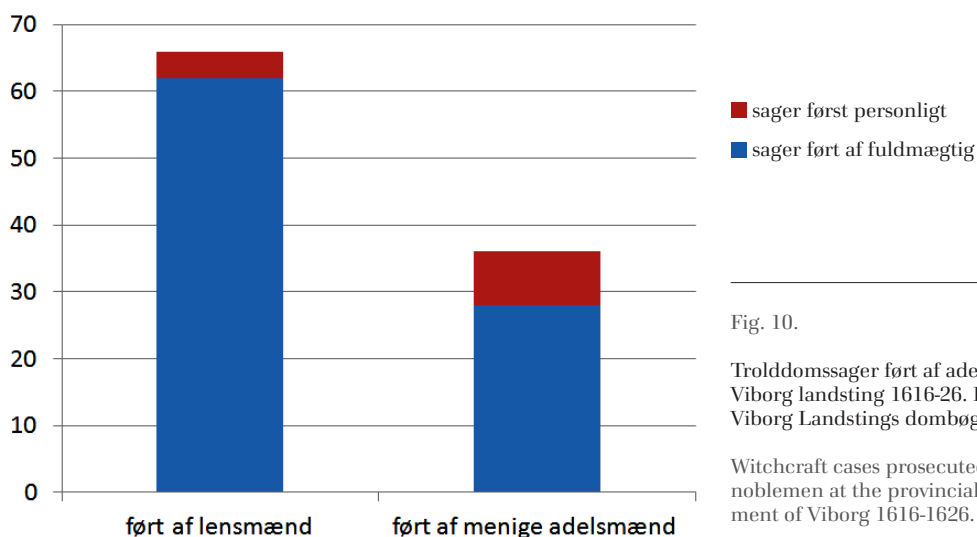

Fig. 10.

Trolddomssager ført af adelige ved Viborg landsting 1616-26. Kilde: Viborg Landstings dombøger.

Witchcraft cases prosecuted by noblemen at the provincial parliament of Viborg 1616-1626.

Adelsmand/kvinde		□ Sendte fuldmægtig ▲ mødte selv i landstinget
Laurids Ebbesen	lensmand	□□□□□□□ (9 sager)
Esge Bilde	lensmand	□□□□□□□ (7 sager)
Otte Skeel	lensmand	□□□□▲▲ (6 sager)
Manderup Parsberg	lensmand	□□□□□ (5 sager)
Jørgen Skeel	lensmand	□□□□ (4 sager)
Kristen Holk	lensmand	□□□□ (4 sager)
Ulrik Sand	lensmand	□□□□ (4 sager)
Erik Juel	ikke lensmand	▲▲▲▲ (4 sager)
Knud Gyldenstjerne	lensmand	□□□ (3 sager)
Eske Brok	lensmand	□□□ (3 sager)
Tønne Friis	lensmand	□□□ (3 sager)
Jacob Skram	ikke lensmand	□□□ (3 sager)
Anders Friis	lensmand	□□ (2 sager)
Hans Dyre	lensmand	□□ (2 sager)
Tonne Friis	lensmand	□□ (2 sager)
Tyge Brahe	lensmand	▲▲ (2 sager)
Chresten Høgh	ikke lensmand	□□ (2 sager)
Jost Høgh	ikke lensmand	□□ (2 sager)
Frederik Munk	ikke lensmand	□□ (2sager)
Margrethe Lange	ikke lensmand	□□ (2sager)
Anne Krabbe	ikke lensmand	□□ (2sager)
Sophie Brahe	ikke lensmand	□□ (2sager)
Otte Chr. Rosenkrans	ikke lensmand	□▲ (2sager)
Chresten Holk	lensmand	□ (1sag)
Christoffer von Gersdorf	lensmand	□ (1sag)
Godslev Budde	lensmand	□ (1sag)
Holger Rosenkrantz	lensmand	□ (1sag)
Iver Juel	lensmand	□ (1sag)
Jørgen Kaas	lensmand	□ (1sag)
Kaj Rantzau	lensmand	□ (1sag)
Laurids Lindenov	lensmand	□ (1sag)
Verner Parsberg	lensmand	□ (1sag)
Oluf Parsberg	lensmand	□ (1sag)
Chresten T. Sehested	ikke lensmand	□ (1sag)
Dorete Skeel	ikke lensmand	□ (1sag)
Falk Gøye	ikke lensmand	□ (1sag)
Frands Jørgensen Duc	ikke lensmand	□ (1sag)
Henrik Bilde	ikke lensmand	□ (1sag)
Hilleborg Clausdatter Daa	ikke lensmand	□ (1sag)
Karin Lunge	ikke lensmand	□ (1sag)
Kirstin Kaas	ikke lensmand	□ (1sag)
Manderup Abildgaard	ikke lensmand	□ (1sag)
Maren Juel 1618	ikke lensmand	□ (1sag)
Margrethe Rosenkrantz	ikke lensmand	□ (1sag).
Peder Munk	ikke lensmand	□ (1sag)
Mogens Kaas	ikke lensmand	▲ (1sag)
Olof Krabbe	ikke lensmand	▲ (1sag)
<u>Thomas Juel</u>	ikke lensmand	▲ (1sag)

Tabel 1.

Tabel over adelige, der enten ved fuldmægtig eller personlig førte sager vedr. trolddom i årene 1616-1626.

Table of nobles who prosecuted witchcraftcases in the years 1616-1626, either personally (triangles) or by solicitor (retangles)

Thomas Juels slægtning Erik Juel, der førte fire sager personligt. Lensmændene Otte Skeel og Jacob Skram førte hver to sager, medens de sidste fire sager blev ført af menige adelige, der kun gjorde det en enkelt gang, heriblandt Thomas Juel.

Konklusion

Adelsmanden Thomas Juel til Estrupgaard og Sønderkov er på grund af sin rolle i den sydvestjyske hekseudrensning 1619-1621 blevet fremstillet som en engageret heksejæger, der foranlediget af sygdom i hans kvægbesætning gik ind i forfølgelserne og drev sit engagement langt videre, end hvad der var almindeligt for en mand af hans stand. Men en analyse af de skriftlige kilder giver et helt andet billede. Intet tyder på, at Thomas Juels motiver for deltagelsen i forfølgelsen har været sygdom i hans kvægbesætning. Mere sandsynligt er det, at han har ønsket at leve op til sin rolle som juridisk værner for sine underordnede eller/og til påbuddet i Christian IV's trolddomsforordning.

På bundlinjen står, at Thomas Juel påtog sig at føre to af sagerne i udrensningen 1619-21, den ene personligt, muligvis også den anden, medens han i de øvrige sager spillede en betydelig mindre rolle, ikke mindst sammenlignet med hvordan sagerne tidligere er blevet fremstillet. I processen mod kogekonen Kirsten Jørgens vælger han i det store og hele at holde sig udenfor, formodentlig fordi såvel den anklagede som anklagerne var hans underordnede.

En undersøgelse af adelens rolle i de jyske trolddomsprocesser i perioden 1616-26 tyder på, at det ikke var almindeligt for den menige adel i Jylland at gå ind i trolddoms-sager på dette tidspunkt. Gjorde man det

drejede det sig kun om en enkelt eller to gange, yderst sjældent flere.

Påtog en adelsmand sig at føre sagen skete det som regel ved en fuldmægtig. Kun i 12% af tilfældene mødte den adelige selv op i landstinget og førte sagen. I den forstand var Thomas Juels indsats lidt usædvanlig, men ikke exceptionel.

Der kan ikke være nogen tvivl om, at Thomas Juel har troet på troldfolkenes eksistens. Hans deltagelse i processerne 1620-21 samt 20 år senere ved forhøret af Maren Splids på Riberhus peger klart i den retning. I begge tilfælde kan der imidlertid anføres andre mulige bevæggrunde end en særlig personlig interesse for trolddomsprocesser. Nogen stor heksejæger var Thomas Juel ikke.

Noter

1. Ifølge folketroen havde en troldkvinde/troldmand altid en hjælpedjævel, en "drenge", der hjalp med at udføre trolddom.

Litteratur

Andersen, Valdemar 1967: Hekse i Lindknud Sogn, *Ribe Amts Årbog* 1967 s. 126-134.

Birkelund, Merete 1983: *Troldkvinden og hendes anklagere*, Viborg.

Bricka, Carl Frederik 1887-1905: *Dansk Biografisk Lexicon*, København.

Grønlund, David 1973: *Historisk Efterretning om de i Ribe Bye for Hexerie forfulgte og brændte Mennesker*, 2. udgave ved Historisk samfund for Ribe Amt.

Henningsen, Gustav 1991: *Heksejægeren på Rugård. De sidste trolddomsprocesser i Jylland 1685-87*, Ebeltoft.

Holm, Grethelise 1984: *Maren Splids – en heks fra Ribe*, Vojens.

Kristensen, H. K. 1968: *Hovedgården Estrup i Malt Herred*, Varde.

Johansen, Jens Christian V. 1991: *Da Djævelen var ude- Trolddom i det 17. århundredes Danmark*, Odense.

Skeel, Vilhelm Samuel 1871: *Optegnelser om Familien Skeel*, København.

Andre kilder

Upublicerede:

Viborg Landstings Dombøger 1616-26, serie A, B og C.

Viborg Landstings dombog 1621.

Publicerede:

Koldinghus Reces, 1578, paragraf 18 og 19.

Kalundborg Reces artikel 8.

Chr. IV's forordning „Om Troldfolk og deris medvidere“ af 1617.

Recesserne og forordningen kan bl.a. ses i Arnold Kæsellers Heksetro og hekse på Mors, s.150.

Summary

Thou shalt not suffer a witch to live

The nobleman Thomas Juel of Estrupgaard and Sønderskov, has been epitomized as a committed witch-hunter, due to his role in the witch-hunts of 1619-1621 in South Western Jutland. Initially spurred on by an outbreak of sickness within his livestock herd, he supported witch-hunts and involved himself to a degree that was far from the norm for a man of his standing. However, an analysis of the written sources gives an entirely different picture. There is no indication at all of sickness amongst his livestock being an instigating factor behind his involvement. It now seems more probable, that he wished to be seen as living up to his legal role as a nobleman in safeguarding and upholding the letter of the law unto his subordinates and/or the directives within the Sorcery Act issued by King Christian IV.

The bottom line is, that Thomas Juel took it upon himself to conduct two of the witch-hunt cases from 1619-21 – at least one of these and perhaps also the other personally, whilst he played only a minor role in the other cases; not least in comparison with how the cases have previously been presented. During the process against a cook Kirsten Jørgens, he strived on the whole to keep himself out of the proceedings, most likely because the accused as well as the counsel for the prosecution were his own subordinates.

An investigation of the nobility's role in Jutland's witchcraft trials during the period 1616-26 indicates that it was not customary for the lower ranking members of the aristocracy in Jutland to actively take part in witchcraft cases at this time. When they

did, it was often only one or two times and very rarely more.

If a nobleman undertook the prosecution of a case, the role was in practice carried out by a clerk. In only 12% of all the cases do members of the nobility themselves actually attend the court and lead the prosecution. When seen in this light, the actions of Thomas Juel do indeed seem to be unusual, but they are not exceptional.

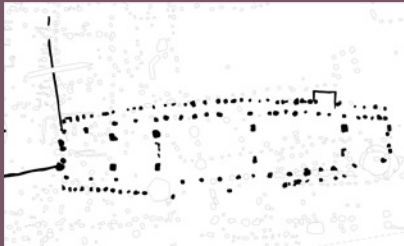
There can be no doubt that Thomas Juel believed in the existence of these witches. His participation in the witchcraft trials of 1620-21 as well the interrogation of Maren Splid 20 years later at Riberhus Castle clearly underlines this belief. In both cases however, there are other possible motives behind his actions other than a particular personal interest for witchcraft trials. Thomas Juel was no prodigious witch-hunter.

Peter Munch Jensen
Museumsinspektør

BY, MARSK OG GÆST

Pottemageren
i Enderup

Jyske stormandsgårde
i ældre middelalder

Middelalderlig
træskulptur

En troldkvinde må
du ikke lade leve

Nørregårdgravpladsen